

Disertacijos

NESATYS, PRIEŽASTINGUMAS IR BŪTINI RYŠIAI

2008-ųjų spalio 3-iąją Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete Vytautas Grenda gynė daktaro disertaciją „Humistiniai ir antihumistiniai argumentai šiuolaikinėse priežastingumo teorijose“. Disertacija rengta VU Filosofijos istorijos ir logikos katedroje 2004–2008 metais, jos vadovas – prof. habil. dr. Zenonas Norkus ir konsultantas prof. dr. (HP) Marius Povilas Šaulauskas. Paminėtina ir tai, kad rengdamas disertaciją Grenda vienerius metus praleido Vokietijos Akademiųjų mainų tarnybos (DAAD) finansuotoje stažuotėje Konstanco universitete (Vokietijoje). Grendos disertacija 2008-aisiais įvertinta Miunsterio „Baltikum“ fondo premija.

„*Omnibus presentes lecturis salutem in Domino!* Taip pradėdavo gynimus ir mokslo laipsnių teikimą senajame mūsų universitete”, – posėdžio pradžią paskelbė gynimo tarybai pirmininkavęs prof. habil. dr. Romanas Plečkaitis. Netrukus jis suteikė žodį disertantui, šmaikštaudamas, kad disertacijos *exposé* pridera matuoti panašiai kaip ir moterišką suknelę – esą, ji turinti būti „ne per daug trumpa, kad būtų padori, ir ne per daug ilga, kad būtų įdomi“.

Pasak Grendos, disertacijoje jis analitinės filosofijos metodais nagrinėja priežasties ir padarinio santykio ontologinės prigimties problemą, siekdamas apginti specifinę šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje gyvuojančią

priežastingumo sampratą, kurią jis vadina humistine samprata. Terminas „humistinė priežastingumo samprata“ čia vartojamas savita prasme. Tyrinėdamas šiuolaikinę priežastingumo filosofiją, Grenda pastebi, kad joje bene svarbiausią vietą užima nesutarimas klausimu, ar priežastingumo teorijoje turi būti postuluojami vadinamieji *būtinai ryšiai*. Ontologinis būtinų ryšių egzistavimo klausimas Grendos laikomas tiek probleminiu, tiek metodologiniu disertacijos pamatu, leidžiančiu klasifikuoti šiuolaikinių filosofų pažiūras: autoriai, kurių požiūriu būtinai ryšiai priežastingumo teorijoje nereikalingi, darbe vadinami humistais, o jų oponentai – antihumistais. Humistai, iš kurių labiausiai žinomas yra Davidas Lewisas, kuria reduktyvias priežastingumo teorijas be jokių būtinų ryšių. Kaip žymiausi antihumistai disertacijoje pristatomi Davidas Armstrongas, Michaelas Tooley, Danielas Hausmanas, Hughas Melloras, Nancy Cartwright ir Sidney Shoemakeris. (Apribodamas savo tyrimo lauką tik šiuolaikinėmis priežastingumo teorijomis Grenda atsisakė svarstyti, kuriai iš šių dviejų grupių priskirtinas tikrasis istorinis Davidas Hume’as. Kai kuriems gynimo tarybos nariams taip ir liko neaišku, kaip galime priežastingumo sampratas vadinti humistinėmis ir nehumistinėmis, nežinodami ir nesirūpindami, kuriam tipui

priskirtina paties Hume'o priežastingumo samprata.)

Atlikęs klasifikacinį darbą, Grenda gali suformuluoti pagrindinį disertacijos tikslą: konstruktyviai atsakyti į šiuolaikinės hiu-mistinės priežastingumo sampratos kritiką, patobulinti ir papildyti svariausius už šią sampratą bylojančius argumentus. Kitaip sakant, disertantas ne tik tyrinėja pasirinktą kontroversiją, bet ir įsitraukia į tiesioginę polemiką su antihiumistais.

Grendos disertacija pasižymi išskirtinai nuoseklia ir kietai suręsta struktūra, puikiai derančia prie darbo tikslo: įrodyti, kad hiu-mistinė priežastingumo samprata yra labiau pagrįsta nei antihiumistinė. Disertaciją sudaro keturi skyriai. Pirmajame skyriuje pasirengiama hiu-mizmo gynybai: apibūdi-nama hiu-mistų ir antihiumistų kontroversi-ja, pateikiama joje naudojamų argumentų (ir tokių, kuriuos galima panaudoti) klasifika-cija, apžvelgiamos žymiausios hiu-mistinės ir antihiumistinės priežastingumo teorijos. Kituose trijuose skyriuose nuodugnai ana-lizuojami pagrindiniai hiu-mizmo kritikų ir hiu-mistų argumentai ir kontrargumentai; hiu-mistų argumentai ir kontrargumentai yra tobulinami ir papildomi. Disertacijoje atlie-kama nuodugni svarbiausių argumentų už ir prieš hiu-mišką priežastingumo redukciją analizė. Dvimatės semantikos priemonėmis analizuojami hiu-mizmo kritikų antiredukty-vistiniai mintiniai eksperimentai, aptariama antihiumistinė savybių samprata.

Grendos pasididžiavimas, svariausias ir, jo teigimu, iki šiol nepaneigtas hiu-mistinis argumentas – *nesačių argumentas* – skamba taip: kadangi priežastis ir padarinys gali būti aprašomi negatyviai (kaip nesatys), tai priežasties ir padarinio santykis negali

būti neredukuojamas santykis. Faktas, kad priežastis ir padarinys gali būti aprašomi kaip nesatys, pagrindžia tezę, kad tokio santykio negali būti, kadangi a) nesačių priežastingumui būdinga stipri priklausomybė nuo konteksto ir b), kaip pažymi D. Lewisas bei H. Melloras, jei nesačių nėra, tačiau jas galima vadinti priežastimis arba padariniais, tai tada nesačių priežas-tingume negali būti jokio priežastį ir jos padarinį siejančio santykio. Dėl šių dviejų aplinkybių faktas, kad priežastis ir pada-rinys gali būti aprašomi kaip nesatys, taip pat padaro neįtikinamus bet kokius antihiu-mistų bandymus redukuoti priežastingumą į tokias esatis kaip nehiumiškos dispozicijos ar universalijų santykiai.

Tuoj po Grendos kalbėjęs oficialus oponentas doc. dr. Algirdas Degutis ėmėsi kritinio darbo. Jis sutiko, kad „priežastingumas yra amžinoji filosofijos problema“, tačiau disertacijos išvadą pavadino „graudžiai kuklia“. Pasak jo, Grenda pademonstruoja, kad būtini ryšiai priežastingumo teorijai nereikalingi, bet atviras lieka klausimas, kaip turėtų atrodyti tokia samprata paremta priežastingumo teorija. Degučio nuomone, Grendos disertacija pasižymi trūkumais, bū-dingais absoliučiai daugumai šiuolaikinės analitinės filosofijos darbų, kur „techninis rafinuotumas laikomas gėriu savaime“. Pasak jo, „tekste neįmanoma susigaudyti, klausimai smulkinami sintetinio vaizdo praradimo kaina“. Degutis taip pat pažy-mėjo, kad disertacijoje nesprenžiamas priežastingumo principo prigimties klausimas, kurį jis laikąs esminiu Hume'o ir Kanto diskusijoje. Oponentas teigė, kad „autoriui, kuris simpatizuoja hiu-mistinėms koncepcijoms, – o jos dažnai net neišlipa

iš empiristinio solipsizmo ir fenomenalizmo, – vargu ar tinka taip drąsiai iškart žengti į ontologijos platumas.“

Į oponento priekaištą, kad disertacijoje nekalbama apie Kanto ir Hume'o polemiką, Grenda atsakė, kad jo disertacijos tikslas nebuvo nei išnagrinėti visą moderniąją priežastingumo problematiką, nei išnagrinėti visą šiuolaikinę priežastingumo problematiką, o tik klausimą, ar priežastingumo teorijoje turi būti postuluojami būtini ryšiai. Šis klausimas dabartiniu pavidalu buvęs suformuluotas tik pastaraisiais dešimtmečiais. Atsakydamas į oponento kritinę pastabą, kad disertacijoje nekalbama apie principą „ta pati priežastis visada sukelia tą patį padarinį“, disertantas atsakė, jog disertacijoje nepateikiama nuomonė klausimu, ar šis principas teisingas, nes tai nėra būtina galutinėms disertacijos išvadoms apginti. Grenda pripažino manąs, kad šis principas veikiausiai klaidingas, tačiau teigė šia prielaida disertacijoje nesirėmęs. Jo disertacijos tikslas nebuvo parašyti nei priežastingumo filosofijos istoriją ar vadovėlį, nei visų dabar diskutuojamų klausimų apžvalgą – susitelkiama į konkretų dabartinių diskusijų aspektą, kuris Grendos laikomas ypač svarbiu.

Išklausęs Grendos atsakymus, Degutis paklausė, ar disertantas manąs, kad gali būti stebuklą, t. y. reiškinių be priežasties? Ar jis tikis „išprotėjusia gamta“? Juk jeigu priežastingumo principas yra klaidingas, gamta gali būti beprotė. Disertantas patvirtina manąs, jog tos pačios priežastys kartais gali sukelti skirtingus padarinius. *Priežastingumo principo* vertinimas, anot disertanto, priklauso nuo to, kokia priežasčių samprata remiamasi. Tai esąs didelės diskusijos vertas klausimas, ir jis tik nurodęs, nuo ko ši dis-

kusija turėtų prasidėti. Degučio klausimas – kokių būdu, nepostuluojant būtinų ryšių, apskritai galima kalbėti apie priežastinius reguliarumus – taip ir liko neatsakytas.

Nutraukęs beįsiplieskiančią diskusiją stebuklų klausimu, posėdžio primininkas suteikė žodį oponentei doc. dr. Nijolei Lomanienei. Ji pažymėjo, kad Grendos tyrimas yra nuodugnus, kvalifikuotas, nuoseklus, preciziškas, turi skaidrią tyrimo ašį ir rodo didelę disertanto erudiciją. Kaip vieną lemtingiausių disertacijos skaitymo sunkumo priežasčių oponentė įvardijo lentyną knygų, slypinčių už kiekvieno disertacijos puslapio. Lomanienė sutiko su Degučiu, kad disertacijoje mažai reflektuotos Hume'o idėjos ir Kanto polemika su juo, bet teigė negalinti nesutikti su Grenda, kad jis kalba apie šiuolaikinę problematiką, o ne apie Hume'ą ir ne apie Kantą. Lomanienė priekaištavo Grendai, pernelyg kukliai suformulavusiam disertacijos išvadas, kurios prastai atspindi disertacijos potencialą. Ji teigė iš anksto maniusi, kad disertacijoje aptariamasis nesačių argumentas tėra tik žodyno klausimas, tačiau Grenda savo disertacijoje įtikinamai praplėtęs to argumento ribas. Kalbėdama apie ontologijos ir epistemologijos santykį, Lomanienė kėlė klausimą, ar nederėtų prieš sprendžiant ontologines problemas išspręsti epistemologines?

Disertantas, atsakydamas oponentei, teigė pagrindine epistemologine problema laikąs klausimą, ar iš pamąstomumo plaukia galimybė. Jis tvirtino, kad hiuistai, pasitelkę vadinamąjį nesačių argumentą, gali apginti savo ontologines pažiūras tiek tuo atveju, jei iš pamąstomumo plaukia galimybė, tiek tuo atveju, jeigu ji iš jo neplaukia. Kitaip tariant, ontologinės priežastingumo

prigimties klausimas gali būti išspręstas neatsižvelgiant į tai, kaip atsakysime į epistemologinį klausimą, ar galima pasitikėti apriorinėmis intuicijomis apie tai, kokie pasauliai galimi ir kokie – ne.

Visi vėliau kalbėję gynimo tarybos nariai Grendos ginamą darbą vertino palankiai. Prof. dr. Jūratė Baranova spėjo, kad disertacijoje atsikleidęs analitinio mąstymo virtuoziškumas ir akademinė precizika, laikytini disertacijos mokslinio vadovo prof. habil. dr. Zenono Norkaus mokyklos pozityvia apraiška. Ji taip pat pastebėjo, kad Grendos disertacija paliudija, kad analitinės filosofijos tyrimas siužetiniu požiūriu „nebūtinai turi būti šiek tiek nuobodus“. Skaitydama Grendos disertaciją, ji pasijutusi tarsi stebinti rankinio ar krepšinio varžybas. Baranova klausė, ką galėtume laikyti kriterijumi, leisiančiu įvertinti hiumistų ar nehiumistų argumentacijos pranašumą? Ar nėra taip, kad šiame ginče žaidžia ne tik geresnės argumentacijos paieška, bet ir pamatinių intuicijų siekis argumentuoti savąjį išankstinį apsibrėžimą?

Prof. habil. dr. Juozas Algimantas Krikštopaitis teigė, kad disertacija ir jos sprendžiami klausimai galėtų būti aktualūs pasaulyje, už filosofijos fakulteto sienų, bet „darbas nuo to atsiribojo panirdamas į teoriškai konstruojamą pasaulį“. Krikštopaičio manymu, Grenda parengė teorines prielaidas tolimesnei savo mokslinei veiklai.

Prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas, išskyręs svarstomos disertacijos pranašumus – tikslumą, kruopštumą, nuoseklumą, gerą literatūros nagrinėjama tema išmanymą, pateikė disertantui dvi kritines pastabas: dėl autoriaus požiūrio į populiarumą ir dėl jo vartojamos būtinumo sampratos. Pasak

jo, disertacijoje teigiama, kad XX a. vadina moji reguliarumo teorija palaipsniui prarado populiarumą. Nekrašas klausė, ar pakanka konstatuoti kokios nors teorijos nepopuliarumą, kad ta teorija būtų nebesidomima? Kaip svarbų reguliarumo teorijos privalumą Nekrašas įvardijo tai, kad joje neminama būtinumo sąvoka, kuri ypač dažnai minima Grendos disertacijoje. Nekrašas teigė pasigedęs aiškesnio apibrėžimo, kokia prasme disertacijoje vartojama sąvoka „metafizinis būtinumas“. Nekrašas ironiškai prisipažino, jog perskaitęs Grendos disertaciją geriau suprato, kodėl Comte'as, Machas, Russellas ir kiti filosofai manė, kad mokslas gali išsiversti be itin įtartinos ir miglotos priežastingumo sąvokos. Tačiau, pripažino profesorius, Grendos nuomonė kita, ir jis nuveikė didelį darbą ją gindamas.

Prof. dr. Marius Povilas Šaulauskas teigė, kad Grendos ginamas darbas profesionalus ir „smarkiai pranoksta vidutinybės standartus“. Jis pritarė Nekrašui, jog nesupratęs, kodėl būtinumas turi būti vadinamas metafiziniu. Kodėl negalimo jo vadinti visišku, visuotiniu ar filosofiniu būtinumu?

Tarybos pirmininkas prof. habil. dr. Romanas Plečkaitis teigė, kad ginama disertacija yra „solidus tyrimas, paliekantis erdvės tolesnėms paieškoms“. Jis pažymėjo, kad nesačių argumento tyrimą galima pratęsti analizuojant keblumus, kuriuos sukelia negatyvių faktų pripažinimas. Mat pagal klasikinę tiesos sampratą atsakymas į klausimą, kas yra teisingo negatyvaus teiginio objektyvus atitikmuo, paprasčiausias atsakymas būtų negatyviųjų faktų pripažinimas. Bet jis sukelia ontologinių ir epistemologinių sunkumų. Skirtingai nuo pozityviųjų, negatyviems faktams tik ribotai galima

taikyti tapatybės kriterijų, jiems neįmanoma taikyti skaitinių sąvokų. Negatyviųjų faktų pripažinimas esąs besaikis esinių dauginimas. Plečkaitis taip pat pasiūlė Grendai pasidomėti Romano Ingardeno veikalu *Ginčas dėl pasaulio egzistavimo (Spór o istnienie świata)*, kuriame teigiama, kad negatyvūs faktai negali būti priešastys – jie būtiškai kilę iš pozityvių faktų. Negatyvieji būviai priešastiniu požiūriu yra neutralūs. Plečkaitis pažymėjo, kad nepaisant šių aplinkybių, Grendos disertacija yra vienas iš rimčiausių tyrimų, kuriuos yra parengę Filosofijos fakulteto doktorantai.

Disertacijos mokslinis vadovas prof. habil. dr. Z. Norkus pripažino, kad jam asmeniškai metodologinė priešastingumo problematika atrodo įdomesnė, reikantiškesnė negu ontologinė. Tačiau disertantas, rašydamas disertaciją, buvo savarankiškas. Norkus pabrėžė Grendos fenomenalius analitinius gabumus, išskirtinį darbštumą, o visus disertanto privalumus apibendrino pavadindamas jį „gamtos stebuklu“.

Kaip buvo aišku iš posėdyje kalbėjusių tarybos narių ir oponentų vertinimų, gynimo taryba vienbalsiai nusprendė suteikti Vytautui Grendai humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Paskutinius kelis sakinius norėčiau skirti nesačių argumentui – originaliausiam ir pasididžiavimo vertam Grendos disertacijos elementui. Visų pirma esu įsitikinęs, kad iš

to fakto, kad „priežastis ir padarinys *gali* būti aprašomi kaip nesatys“, dar neseka, kad „tokio santykio negali būti“. Žinoma, koks nors santykis gali realiai egzistuoti tik jei egzistuoja tai, ką jis sieja. Vadinasi, norintis įrodyti, kad priešasties ir padarinio santykio negali būti, turi įrodyti, kad bent kai kuriais atvejais šiuo santykiu yra siejamos nesatys. Tačiau tam neužtenka įžvalgos, kad „priežastis ir padarinys *gali* būti aprašomi kaip nesatys“; tam reikia bent vieno nekontroversiško atvejo, kuriuo priešastis ir padarinys *turi* būti aprašomi kaip nesatys, t. y. *negali* būti aprašomi pozityviai. O štai tokių atvejų hiuistai nepateikė ir, įtariu, niekada nepateiks. Nebent jie remsis subjektyvistine priešastingumo samprata. O tai veda prie antrosios abejonės, kurią išreiškė ir abu disertacijos oponentai: ar ontologinius metafizinius klausimus galima spręsti neišsprendus epistemologinių problemų. Pasirinkimas, kaip aprašyti priešastį ar padarinį, gali būti grindžiamas aiškinimo pragmatika (pvz., Petru liūdna ne todėl, kad ji išvažiavo į kurortą, bet todėl, kad jos nėra su juo). Bet tai juk jau nebe Grendos deklaruojama ontologinė, bet epistemologinė priešastingumo problematika. Vadinasi, arba nesačių argumentą turime atmesti kaip nepagrįstą, arba pripažinti, kad jis priklauso epistemologijos, ne ontologijos plotmei.

Jonas Dagys